

MÁRKUS GYÖRGY: METAFIZIKA – MI VÉGRE?*

Fordította Farkas János László, Karádi Éva, Kis János, Mezei György Iván, Módos Magdolna Osiris–Gond, 1998. 320 oldal, 1170 Ft

„Metafizika – mi végre?“, kérdi az előttünk lévő esszékötet címe. A kérdés szándékoltan kétértelmű. Egyrészt a metafizika végére kérdez rá. Másrészt a metafizika rendeltetésére. Egyrészt arra utal, hogy a metafizika halott. Másrészt arra, hogy a hulla tesz-vesz, matat az élők között.

A címadó esszé a zavarbaejtő állításal kezdődik, hogy a filozófusok kevés dologban értenek egyet, de egy dologban szinte valamennyien: „*posztmetafizikai korban élünk: a metafizika a végét járja, talán már be is végeztett*“. A filozófiai szakfolyóiratokat lapozgatva nem ez a benyomása keletkezik az embernek. Seregnyi filozófus zavartalanul vitat hagyományos metafizikai kérdéseket. Etctik-itatják a halottat. Talán tévhiedelmek rabjai, de anynyi bizonyos: nem osztják a meggyőződést, mely szerint a metafizika kimúlt. Lehetetlen, hogy Márkus ezt ne tudná. De akkor miről szól az egyetértés, melyre hivatkozik? Márkus nyilvánvalóan azt kívánja tőlünk, hogy olvasuk állítását feladványként. Mi erre készen is állunk – miért is volnánk itt, ha nem így volna? –, de azt várjuk tőle, hogy azért adjon kulcsot a megfejtéshez. Ad is – csak éppen jó rejtvénykészítő módjában, elrejtve a könyv különböző szövegeiben.

A magam részéről a két Hegel-esszében véltem fölfedezni a segédeszközt, mindenekelőtt a másodikban, mely a művészet végének hegeli elgondolásáról szól. Az 1820-as években tartott esztétikai előadásaiban Hegel bejelentette, hogy a művészetnek vége. Ezt jón az ésszel aligha gondolhatta úgy, hogy többé nem születnek műalkotások. Ő maga is beszélt a művészet vége utáni művekről. Hogyan lehetséges ez? Márkus szerint úgy, hogy Hegel a művészet végén valami mást értett, nem a művészet végét. Annak a kornak a végére gondolt, amikor a művészet még rajta kívül adott, szilárd funkciókat teljesített a társadalomban: vallási, reprezentatív, közéleti feladatokat. A leválás e funkciók-

ról egyfelől felszabadulást jelentett: csak most születhetett meg a valóban autonóm művészet, mely nem szolgálja hozzá képest külső céloknak. De a felszabadulás elbizonytalanodás is egyben. A művészet számára nincs többé adva szilárd rendeltetés: maga kell értelmet adjon tevékenységeinek, és ezt csak esetről esetre tudja megtenni. A vállalkozás mindig kockázatos marad, ezernyi véletlen esetlegesség függvénye lesz.

Valahogy így gondolja Márkus a metafizika végét. Nem azt állítja, hogy immár ne volnának filozófusok, akiket a test-lélek probléma, vagy a szabad akarat problémája, vagy az individualitás problémája, vagy a másik elme problémája, vagy az ember antropológiai lényegének problémája foglalkoztatna – vagy netán az a probléma, hogy miért létezik, ami létezik (ahelyett, hogy ne léteznék semmi), és miért éppen az létezik, ami létezik (ahelyett, hogy valami más léteznék helyette).

A metafizika vége Márkusnál annak a reménynek a végét jelenti, hogy valamennyi metafizikai kérdés egyetlen egységes, összefüggő rendszerben megválaszolható. Az átfogó metafizikai rendszer igényéről való lemondást jelenti. Amikor ide jut a megértésben, az olvasó talán megkönnyebbül – de most meg azt nem érti, hogy miért kell a dolognak ekkora feneket keríteni. Vége a metafizikai rendszereknek – na és? Nem elég, hogy ma sokkal többet tudunk a hagyományos metafizikai problémákról, s ha talán megoldásukról nem is, legalább megoldásuk feltételeiről, mint azelőtt? Mit veszítettünk a rendszeralkotási törekvések elenyészésével?

Nos, Márkus szerint nagyon is sokat. A metafizika mindig is arra törekedett, hogy világ- és önértelmezésünk között racionális kapcsolatot teremtsen. Azt ígérte, hogy feltárja az emberhez méltó élet alapelveit, és hogy a szerteágazó metafizikai kérdések megválaszolása mind-mind hozzájárul e vállalkozás teljesítéséhez. Ám a belátás, hogy átfogó metafizikai rendszerek nem lehetségesek, súlyos következményeket von maga után. Először, a metafizikai feladványok egy része elveszti jelentőségét az életet vezérlő világnézet számára. Még vannak filozófusok, akiket szenvedélyesen foglalkoztat, hogy miért van lét, és miért nem inkább semmi, de már nem tudják megmondani, hogy mindez miért érdekes a többi embernek. Másodsor,

* Elhangzott a kötet bemutatóján, 1998. május 7-én.

a világnézeti szempontból továbbra is fontos kérdések vizsgálata többé nem ígér szigorúan bizonyított téziseket arra vonatkozóan, hogy itt és most hogyan kell élnünk. Az absztrakt elemzés legfőbb értelmezi és megvilágítja a korproblémákat, nem bizonyítja be, hogy az egyik válasz elvetendő, a másik pedig helyes.

Ahogy A RENDSZER UTÁN című esszé írja, a metafizikai rendszerek utáni korban a filozófia nem vállalkozhat többre, mint hogy „általános gondolati tájékozódást adjon ebben a – dezorientációérzés és kontingenciaélmény jellemezte – történelmi szituációban”. De miben is áll ez az „általános gondolati tájékozódás”? Nos, a filozófia azáltal orientálhatja alapvető döntéseinket Márkus szerint, hogy „részint fogalmi analízissel, részint a tradícióállag történelmi elemzésével” feltárja az uralkodó gyakorlatípusok, cselekvés- és gondolkodásformák mögöttes előfeltételeit. Azaz tudatosítja bennünk, hogy eljárásaink milyen tényeken nyugszanak, és milyen normákat, értékeket feltételeznek. Kimutatja e rejtett (vagy csak homályosan felismert) előfeltételek összefüggéseit, és rávilágít a konfliktusaira. Ily módon hozzásegít ahhoz, hogy távolságot teremtsünk megszokott gyakorlatainktól, és az előttünk lévő alternatívák világos ismeretében felelős döntéseket hozzunk.

Első pillantásra mindez mintha nem nagyon különböznék attól, amire Max Weber jutott a TUDOMÁNY MINT HIVATÁS-ban. Legfeljebb nincs kimondva, amit Weber nyíltan megfogalmaz, hogy az értékválasztások szükségképpen irracionálisak, nem állhatnak másban, mint ésszerű indokokkal nem motiválható döntésekben, s hogy a racionális kritika csak belső konzisztenciájukat vagy az eszközök hatékonyságát vizsgálhatja. De azért van különbség. Márkus szerint ugyanis a metafizikának *nincs vége*. A vállalkozás, hogy elemezzük az ember általános léthelyzetét, hogy igaz képet alkossunk antropológiai jellemzőiről, és összekössük e képpel az emberhez méltó bánásmód elveinek, valamint az emberhez méltó életcélokhoz a vizsgálatát, ez a vállalkozás Márkus szerint se nem értelmetlen, se nem irreleváns. S a szigorú demonstráció lehetetlenségéből nem következik, hogy a vizsgálódók ne volnának alávetve az érvelés kötelezettségének. A kényszerítő erejű, végleges érvek hiányából nem következik, hogy ne léteznének jobb és rosszabb érvek. Elkö-

teleződésünk a modern társadalom emberét orientáló alapértékek – a szabadság és az egyenlőség – mellett nem vak döntés, hanem racionálisan motiválható választás. Ennyiben a felvilágosodás örökösei maradunk. Vagy legalábbis Márkus azt javasolja, hogy – rezignánsan szembenézve a felvilágosodás vállalkozásának korlátaival – mégiscsak tartsunk ki az örökség mellett.

Azonban vegyük észre, Márkus nagyon sajátos érvelési stratégiában gondolkodik, amikor azt állítja, hogy értékválasztásaink racionálisan motiválhatók. Legalábbis a szabadság eszméjéről azt mondja, hogy ez inkoherens, és hogy nem is lehet koherenssé tenni (lásd A SZABADSÁGRÓL című esszét). Más szóval, reménytelenül nyilvánít minden kísérletet, hogy a szabadság fogalmával kapcsolatos nehézségeket elemzés és érvelés útján küszöböljék ki. Ehelyett annak megmutatására törekszik, hogy az egyenlő szabadság ideáljáról akkor sem mondhatunk le, ha ma már tudjuk róla, hogy kiküszöbölhetetlen ellentmondásokkal terhes. Világunk – a modern kor társadalmá – olyan világ, állítja ő, melynek stabilitása és vitalitása csak akkor őrizhető meg, ha úgy kezeljük a szabadság eszméjét, *mintha* koherens – vagy azzá tehető – volna, miközben tudván tudjuk, hogy nem az. Szokatlan módja ez a metafizikai tárgyú érvelésnek: nem a filozófiai elvek korlátozzák az elfogadható, védhető gyakorlatok körét, hanem az elfogadott gyakorlatok stabilizálásának és vitalizálásának igénye korlátozza a vállalható – vagy eldobható – filozófiai elvek körét.

Miért ez a furcsa érvelésmód? A magyarázat, azt hiszem, ez. Márkus abba a filozófiai közösségbe tartozik, mely a revizionista marxizmustól a posztmodern felé vonult vissza, melynek vezérgondolata ma úgy szól, hogy a történelemnek nincs „célja”, hogy a „nagy narratívák”, melyek a sok külön történetet értelmes egészbe rendezték, többé nem tartathatók, s hogy értékeink éppoly esetlegesek – kultúránktól függők –, mint az, hogy milyen államba vagy milyen etnikai csoportba születünk bele. Márkus nagyon komolyan veszi a posztmodern álláspont mellett szóló érveket, de a végkövetkeztetést nem akarja levonni. Nem akarja elfogadni, hogy a felvilágosodás alapértékei, a szabadság és egyenlőség önkényes választás tárgyai volnának, hogy ne lehetne racionális módon érvelni mellettük.

Egyáltalán, nem akar lemondani a racionális érvelés lehetőségéről és szükségességéről. Ki akar tartani a felvilágosodás alapeszméje mellett, miközben az ellene szóló megfontolások jó részét is hajlamos elfogadni.

Lehetséges ez? Két kérdésre kellene választ kapnunk. Az első így szól: működik-e A SZABADSÁGRÓL érvelési stratégiája. A második pedig: bizonyos-e, hogy nincs alternatívája? Ezekkel a kérdésekkel az olvasó már maga kell megbirkózzék. Ha mindkét kérdésre igennel felel, akkor viszonya a felvilágosodáshoz olyasféle lesz, mint Márkusé. Ha az első kérdésre nemmel, a másodikkra pedig igenel válaszol, akkor jobban el kell távolodnia a felvilágosodás ideáljától, mint arra Márkus kész volna. Ha a második kérdésre válaszol nemmel, akkor – bármi legyen a válasz az első kérdésre – közelebb maradhat a felvilágosodás ideáljához, mint azt Márkus lehetségesnek tartja. De ezek a megállapítások már az olvasóról szólnak, nem a szerzőről. Itt pedig róla van szó.

Azt mondtam, róla – holott eddig egy álláspontot, nem egy személyt jártunk körül. Azonban, miként azt maga Márkus írja a gyönyörű Descartes-esszében, a jelentős filozófiai művek nemcsak állítanak valamit a világról, hanem azonkívül kifejeznek, mutatnak, megjelenítenek valamilyen „egyszerre kognitív és praktikus attitűdöt” a világgal szemben, a szerző saját, normatív igénnyel felmutatott magatartását. Márkus általában tartózkodni szokott attól, hogy beszéljen is arról, amit filozófiai állításai csupán „kifejeznek”. Semmi sem áll távolabb tőle, mint a „lirizáló magamutogatás”. De épp a Descartes-esszében egyszer csak egyes szám első személyben szólal meg. Hadd idézzem befejezésül ezt a kivételes filozófiai önvallomást: „Nem az a *ma divatos gondolatot akarom elismételni, miszerint a filozófia – beszélgetés. Én a magam részéről az emberek egy elég szűk körével szoktam csak e szó igazi értelmében »beszélgetni«. Azokkal, akikkel – úgy gondolom – a legfontosabbak tekintetében végső egyetértésre juthatok, talán csak azért, mert azok a dolgok, melyek összekapcsolnak, fontosabbak, mint a nézeteltérések. A filozófia, azt hiszem, éppen akkor szűnik meg szümpozion lenni, amikor többé már nem lehet reménykedni abban, hogy azok, kiket csak a »bölcsség szeretete« kapcsol össze, elérhetik a végső, a »filozófiai szekták« vitáját megoldó konszenzust. Ezt az álmod azonban immár valóban vé-*

gigálmodtuk. Viszont azt, amikor ketten nem azért beszélnek egymással, hogy egymást, hanem hogy egy, a társalgásból kizárt, arra csak fülelő esetleges harmadikat, az anonim olvasót győzzék meg – hát a múltban talán még valami hasonlót gyakoroltunk is néha, de beszélgetésnek nem hívtuk sohasem. Ha viszont még ezt az igényt, az olvasó igazunkról való meggyőzésének igényét is feladjuk; akkor – félek – a »bölcsséget szerelők« ideális közössége csak egy, az egész világot átfogó virtuális kávéházak alakul, ahol mindenki, kétségtelen önelvezettel, a másik mellé beszél. Descartes nem beszélget. Ő vitázik, érvel...”

Márkus nem „beszélget”. Ő vitázik, érvel.

Kis János

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

A FELÜGYELET „BOLDOGTALAN TUDATA”

Megjegyzések
Radnóti Sándor kritikájához

„A támadás inkább a vádlók szorongását, mintsem a vádlott bűntudatát tükrözi.”

(Paul de Man)

Radnóti Sándor munkáinak ismert homlokzatképző jegye az a sokirányú tudásbiztonság, amelyet szövegei rettenthetetlen tudományközi fölénytelenséggel felülírva megmutatnak az olvasó elé. Ezért általában is nehéz megbízható kijelentést tenni arról, szövegei mely (szak)tudomány nyelvét beszélnek. De különösen ezúttal fogas kérdés eldönteni, filozófus, esztéta, kultúrantropológus vagy irodalomtörténész gyanánt, esetleg klasszika-filológusba oltott medievistaként, netán mint az irodalom teoretikusa avagy pusztán mint a kritika ideológusa szórja (inkább) ítéleteit (mintsem érveit) Esterházyról írott munkáira (A POSZTMODERN ZSANDÁR, *Holmi*, 1998/5.). E mozgékony pozícióból adódóan némileg vegyes találati biztonsággal ugyan, amennyiben hol a szöveget, hol a szerző személyét diffamálja, ami – a megértés applikációjának szintjén – nem a legfényesebb bizonyítéka a kritikai önreflexió tudatosságának. Mert ha